

SKUPNOSTNI PRISTOP KOT OSNOVNI PRINCIP SOCIALNEGA DELA

Pavla Rapoča-Tajnik

Začarani krog institucionalizacije pomoči in nemoči uporabnikov

Potreba po skupnostnem obravnavanju socialnih težav je jasno razvidna že pri iskanju odgovora na vprašanje, kako okrepiti spole-tasobnost ljudi za aktivno reševanje lastnih problemov. V preteklosti sta bili materialna in emocionalna pomoč ter opora, ki so jo posamezniki dobili v družini in lokalni skupnosti, neizbežni. Spremembe družinskih in družbenih odnosov, ki jih je prinesla industrijska doba, so močno okrnile človekovo sposobnost, da sam obvladuje svoje življenjske probleme. Opraviti imamo z navidez paradoksalno situacijo, ko se ob hitrem naraščanju socialnih služb potrebe po formalni družbeni pomoči še povečujejo. Vse kaže, da je v razvitih družbah, v katerih je že polovica prebivalstva zaposlena s tem, da skrbi za vsakdanje življenjske potrebe drugih ljudi, postala samostojnost posameznikov in družin eden od najpomembnejših družbenih in ekonomskih problemov. Prenos vzgoje, varstva, zdravljenja, izobraževanja in drugih storitev iz gospodinjestev, sorodstvenih in sosedskih skupnosti v družbene službe je privedel do povečane pasivizacije in naraščajočega občutka nemoči pri uporabnikih zelo razvejanih socialnih programov in različnih pravic, ki jih zagotavlja država. Enodimenzionalni razvoj družbenih dejavnosti je močno zmanjšal delež storitev, ki si jih ljudje neposredno zagotavljajo v neformalni sferi ali preko trga, to pa je pripeljalo do nastanka nekakšnega "hudičevega kroga", v katerem so se znašle države in posamezniki: naraščanje družbene pomoči, s tem pa tudi nadzora nad uporabniki, je zožilo odgovornost ljudi za lastno usodo ter povečalo njihovo pasivizacijo in nemoč v odnosu do države in strokovnih institucij, to pa zahteva novo širitev pomoči, dodatne programe in sredstva (Svetlik, 1987; Fyrand, 1983).

Kako se rešiti iz tega začaranega kroga? Optimistični pogledi na državo blaginje so se umaknili neoliberalističnim in neokonservativnim konceptom, ki poudarjajo reprivatizacijo in drastično krčijo sredstva za socialne potrebe. Odgovornost za socialno varnost ljudi se prenaša na kupovanje storitev na trgu ter na družino in druge nosilce neformalne pomoči. V družbi se ponovno uveljavljajo tradicionalne vrednote, ki poudarjajo varčnost in skromnost kot nasprotje potrošniške mentalitete, opiranje na lastne sile, pripravljenost na žrtvovanje v korist svojih bližnjih, samopomoč in vzajemno pomoč v družini in lokalni skupnosti. Marsikje oživljajo stare in se

razvijajo nove oblike samoorganiziranja, prostovoljnega dela in državljske iniciative. Navedene tendence in procesi pa prinašajo poleg mnogih pozitivnih posledic, kakršni sta recimo povečana družbena solidarnost in demokratizacija družbe, tudi možnosti zlorabljanja in manipuliranja državljanov in strokovnih institucij s strani državnih organov, ki vidijo v razvijanju neformalne pomoči učinkovito nadomestilo za redukcijo socialnih pravic in programov (Ružica in soavtorji, 1986; Milosavljević, 1988; Bamford, 1986).

Ko se sprašujemo, v kolikšni meri je povečana pozornost, ki jo socialno delo v zadnjem obdobju posveča neformalnim mrežam pomoči in podpore, povezana z omenjenimi trendi, bi le težko sprejeli očitke, češ da socialni delavci nekritično sodelujejo pri demontaži državne blaginje. Kolikor je socialno delo udeleženo pri teh procesih, bi moralo prispevati k zmanjšanju negativnih posledic pretirane institucionalizacije in k večji samostojnosti ljudi pri odločanju o lastnih in skupnih potrebah. V tem smislu moramo obravnavati skupnostno naravnost socialnega dela, ki je bila v zadnjem obdobju pogosto izrecno poudarjena, zlasti v znanem Barclayevem poročilu (Barclay Report, 1982) in v različnih dokumentih, ki poročajo o strokovnih srečanjih socialnih delavcev v državnih in mednarodnih okvirih.

Seveda pa skupnostna usmeritev socialnega dela ni nekaj novega, saj jo zasledimo že pri pionirjih socialnega dela, ki so upoštevali povezanost posameznika z družbenim okoljem. Sodobni razvoj je vnesel v socialno delo še več ekoloških vidikov, ki dodatno zmanjšujejo razdalje med posameznimi metodami socialnega dela in prispevajo k temu, da skupnostnega pristopa ne obravnavamo le kot eno od metod socialnega dela, temveč kot njegovo temeljno usmeritev.

Socialni delavec kot vezni člen med neformalno in institucionalno pomočjo

Izhodišče za razumevanje skupnostne usmeritve je obravnavanje človekove situacije v sistemu socialnih mrež, ki se prepletajo na štirih ravneh (Garbarino, 1986). Na prvi, mikroravni, se posameznik srečuje z ljudmi, objekti in dogodki, ki ga neposredno zadevajo; v tem krogu se razvija, si pridobiva izkušnje in oblikuje svojo osebnost. Na drugi ravni, v okviru mezosistema, ugotavljamo število in kvaliteto vezi med posameznimi mikrosistemi, v katere je vpeto življenje posameznika (na primer med

domom in prijateljsko skupino mladostnika, med domom in šolo ipd.). Tretja raven, ki jo avtor označuje kot ekosistem, se nanaša na splet odnosov, ki so pomembni za posameznika, vendar pa le-ta v njih ne participira aktivno (v delovnem okolju staršev se sprejemajo odločitve, ki vplivajo tudi na otroke, le-ti pa pri tem niso udeleženi; podoben je odnos otroka do različnih organov odločanja v šoli in lokalni skupnosti). Mezo- in ekosistem sta dela širših, demografsko, ideološko in institucionalno pogojenih vzorcev določene kulture ali subkulture, ki predstavljata makrosistem. Celota vseh štirih ravni je nekakršna ekološka perspektiva sociokulturnih tveganj in možnosti, ki je podlaga za sistemski pristop socialnega dela.

Ce gledamo na skupnostno naravnost socialnega dela v luči navedene sistemskega pristopa, se močno zmanjša nevarnost, da bi napačno ocenili pomen skupnostnih vezi in možnosti neformalne pomoči v tem smislu, da bi z razvijanjem medsebojne pomoči lahko nadomestili usluge, ki jih nudijo družbene službe. Pomemben je medsebojni odnos obeh oblik pomoči, ki se obojestransko dopolnjujeta: neformalna pomoč lahko do določene mere zmanjša potrebe po institucionalni obravnavi, predvsem pa jo dopolnjuje in krepi njeno učinkovitost; po drugi strani pa družbene službe z odpiranjem v skupnost in prenašanjem dela svojih storitev v neformalno sfero podpirajo medsebojno pomoč v skupnosti in tako pomagajo graditi skupnost.

Socialno delo (podobna ugotovitev pa velja tudi za druga področja dela z ljudmi) lahko doseže svojo legitimnost v družbi šele takrat, ko prestopi institucionalne meje in se poda v skupnost. Obstaja sicer upravičena bojazen, da bi s poseganjem v naravne mreže pomoči zavrli spontanost medsebojnih odnosov, vendar se je v dosedanji praksi pokazalo, da je morebitna tako povzročena škoda manjša od koristi, ki jih dosežemo s takšnim pristopom. Socialni delavec lahko spodbuja medsebojno oporo in pomoč v tistih primerih, ko naravni sistemi ne delujejo ali ko ne vključujejo posameznikov, ki bi bili take pomoči najbolj potrebni. Medsebojna pomoč namreč temelji na recipročnosti, ki zahteva vračanje dane pomoči. Posamezniki, ki nimajo možnosti za vračilo, se morajo sami izključiti iz bodoče menjave dobrin in uslug, sicer jih bodo neusmiljeno izključili drugi (Makarovič, 1979; Gabarino, 1986). Socialni delavec si mora prizadevati, da bi takšnemu članu omogočil vrnitev ali vključitev v mrežo medsebojne pomoči, tako da mu pomaga mobilizirati sredstva za menjavo, pa čeprav samo na emocionalni podlagi.

Druga pomembna naloga socialnega delavca pri razvijanju in ohranjanju socialnih mrež pomoči je dajanje opore tistim članom skupnosti, ki bi lahko postali pomemben vir pomoči drugim, pa se temu izogibajo, ker se bojijo, da bi dajali več, kot zmorejo in so pripravljeni dati, ker nimajo lastnosti, ki bi jih varovale pred izčrpanjem. Znano je, da postanejo ljudje ambivalentni, če ne celo sovražni do sosedske pomoči, če ta ogroža njihove lastne potrebe ali celo varnost. Ljudem, ki se čutijo preveč ranljive in izpostavljene morebitnemu izkoriščanju, lahko zaslomba profesionalnega delavca oziroma institucije odločilno pomaga pri odločitvi za medsebojno pomoč v skupnosti. Podobne situacije pri medsebojni pomoči se pojavljajo tudi v družini oziroma sorodniških mrežah, kjer ima sodelovanje socialnega delavca pomembno vlogo pri varovanju interesov tako tistih, ki so odvisni od pomoči, kot tudi tistih, ki se ob negi in varstvu družinskih članov prekomerno izčrpavajo.

Socialni delavec je torej v mnogih primerih ključna oseba pri ustvarjanju in ohranjanju podpornih mrež v skupnosti. Njegova naloga je, da zagotavlja interakcije med člani, posreduje med njimi v primerih, ko bi lahko prišlo do prekinitve pomoči ali ko so ogrožene potrebe članov, vzdržuje vezi z bolj oddaljenimi člani mrež in zagotavlja dopolnjevanje neformalne pomoči z organizirano in institucionalno pomočjo. Kaže, da formalni položaj socialnega delavca pri tem ni nepremostljiva ovira. Atkinsova (1986) je v raziskavi o mrežah pomoči pri mentalno prizadetih ljudeh ugotovila, da socialnega delavca niso doživljali kot uradno osebo, temveč kot prijatelja, ki ni le vir nasvetov in posrednik v stikih z okoljem, temveč tudi tovariš za sprostitev, klepet in zabavo.

Ob navedenih pozitivnih učinkih pa moramo ponovno opozoriti na dileme, ki spremljajo vključevanje socialnih služb v mreže medsebojne pomoči in samopomoči. Ne gre le za strah, da bi okrnili spontanost in fleksibilnost naravnih mrež, temveč tudi za vprašanja družbenega nadzorovanja in pravične razdelitve nekaterih bremen med družbo in posamezniki. Boriti se moramo za to, da bo družba priznala svoj del odgovornosti za vzgojo in varstvo otrok ter skrb za druge pomoči potrebne in da ne bo na račun razvijanja neformalne pomoči zmanjšala obsega in kvalitete tistih uslug, ki jih ni mogoče ustrezno zadovoljevati samo na neformalni ravni.

Značilen premik od formalno-organizacijske k neformalni ravni opažamo tudi v metodi skupnostnega socialnega dela.

Omenili smo že, da je skupnostni pristop značilen tudi za tiste metode socialnega dela, ki pomagajo reševati probleme posameznikov in skupin, ne le za metodo skupnostnega dela, ki svojo intervencijo usmerja v skupnost. Začetki skupnostnega socialnega dela so bili povezani z načrtovanjem in koordinacijo dela dobrodelnih ustanov in socialnih služb, pri čemer je bila skupnost "zastopana" le preko formalnih predstavnikov teh služb oziroma organizacij v različnih odborih na lokalni ravni. Čeprav so nekatere oblike neposrednega sodelovanja socialnih delavcev v skupnostnih akcijah na ravni soseske znane že v prvih desetletjih tega stoletja, pa je dolgo pravladovala elitistična in tehnicistična naravnost. Do odločilnejšega premika je prišlo v 60. letih, v času "vrenja", ko so bolj poudarjali neposredno sodelovanje ljudi pri načrtovanju in reševanju problemov v skupnosti in ko so se pojavile nove oblike samopomoči ter alternativnih skupin in gibanj (Brager in Specht, 1973). Razlike v pojmovanju ciljev, sestavi akcijskega sistema in strategiji spreminjanja so privedle do tega, da se mnogi odrejajo poskusu definiranja skupnostnega dela kot enovite metode socialnega dela (Rothman, 1968). Ne glede na različne modele skupnostnega dela, ki poudarjajo posamezne vidike razvoja, organiziranja in planiranja skupnosti ali podpore deprivilegiranim skupinam v okviru dane skupnosti, pa imajo vse variante skupnostnega dela enako osnovo - povezovanje ljudi v skupnost, identifikacija s skupnostjo, razvoj solidarnosti, vzajemne pomoči in podpore. To je prva faza skupnostnega dela, v kateri socialno delo razvija neformalne socialne mreže v skupnosti ter spodbuja sodelovanje ljudi pri odločanju o lastnih problemih in načinih njihovega reševanja. Ko skupnost identificira in mobilizira socialne mreže, lahko preide v fazo skupnostne akcije, v kateri doseže izboljšanje socialnih razmer za vse prebivalce ali za določene kategorije, ob uresničevanju konkretnih delovnih ciljev pa pospešuje integracijo in solidarnost v skupnosti ter povečuje njeno sposobnost za obvladovanje lastnih problemov.

VIRI:

ATKINSON, D., Engaging Competent Others: A Study of the Support Networks of People with Mental Handicap, *The British Journal of Social Work* 16, Supplement, str. 83-101

BAMFORD, T., Unresolved Issues: A United Kingdom Perspective, *The British Journal of Social Work* 16, Supplement, str. 169-172

BARCLAY REPORT, *Social Workers, Their Role and Tasks*, London, Bedford Square Press

BRAGER, G. in SPECHT, H., *Community Organizing*, Columbia University Press, N. York in London, 1973, str. 3-25

FYRAND, L., *Network Theory in Practical Social Work, Education for social Work Practice*, IASSW, European Regional Group Seminar 1983

GARBARINO, J., Where Does Social Support Fit Into Optimizing Human Development and Preventing Disfunction? *The British Journal of Social Work* 16, Supplement, str. 23-37

MAKAROVIC, M., *Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem*, Ljubljana, Gorenje Muta 1979

MILOSAVLJEVIC, M., Socijalni rad između preispitivanja, negacije i reafirmacije, *Soc. politika* 2/1988, str. 5-14

RUŽICA, M., RAPOŠA-TAJNSEK, P., VOJNOVIČ, M., Prostovoljno delo in druge oblike samoorganiziranja ljudi kot sestavni del socialne politike, *Socialno delo*, 25, 1986/1

ROTHMAN, J., *Three Models of Community Organization Practice*, v: *Strategies of Community Organization: A Book of Readings*. ur. Cox, E., Erlich, J., Rothman, J. in Tropman, E., F.e. Peacock publishers Itasca 1972

SVETLIK, I., Prestrukturiranje družbenih dejavnosti - predštudija, *IB - revija za planiranje*, XXI, 1987, 8-9

Pavla Rapoša Tanjšek je višja predavateljica na Višji šoli za socialne delavce v Ljubljani.